

тема:

17 листопада
відбулося
святкове
онлайн-засідання
РАУ, присвячене
9-й річниці
створення
НААУ

с. 3

НААУ
запропонує
власний
План дій щодо
реалізації
стратегії
розвитку
системи
правосуддя

с. 9

Дайджест
діяльності
комітетів
та секцій НААУ

с. 11

Історія
адвокатури:
адвокат Микола
Василенко —
другий Президент
Всеукраїнської
академії наук

с. 62

АДВОКАТ МИКОЛА ВАСИЛЕНКО — ДРУГИЙ ПРЕЗИДЕНТ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Ірина Василик, керівник Центру досліджень адвокатури і права, проректор Вищої школи адвокатури НААУ

У 2021 році відзначаємо 155 років від дня народження адвоката, визначного українського державного та громадсько-політичного діяча Миколи Прокоповича Василенка. Голова Ради Народних Міністрів Української Держави, міністр народної освіти і мистецтва, Президент Державного Сенату — це лише стислий перелік державних посад, які він обіймав у буремний період Української революції 1917 — 1921 років. Ключовою заслугою Миколи Василенка вважається активна участь у створенні Української академії наук: від озвучення ідеї про створення державної наукової установи до керівництва академією, коли століття тому він став наступником першого президента УАН Володимира Вернадського.

Микола Прокопович Василенко народився у 1866 році у селі Есмань на Чернігівщині. Батько служив становим приставом, багато родичів по чоловічій лінії теж мали справу з юриспруденцією. Микола закінчив історико-філологічний факультет Дерптського університету. Отримав звання кандидата російської історії. Працював у гімназіях Києва та Київському статистичному комітеті, був співредактором часопису «Киевская старина».

У 1905 — 1907 роках Микола Василенко редагував газету «Киевские отклики». За публікацію у ній статей «крамольного содержания» був засуджений до року ув'язнення, яке відбував у сумнозвісних петербурзьких «Крестах». У в'язниці вивчав правничі дисципліни і згодом склав іспит за програмою юридичного факультету у Новоросійському університеті та здобув ступінь магістра права. Через неблагонадійність йому було заборонено викладати у вищій школі, відтак розпочав адвокатську кар'єру. Микола Василенко працював помічником адвоката (присяжного повіреного) округу Одеської судової палати та адвокатом (присяжним повіреним) округу Київської судової палати.

Будучи послідовним противником царату, після революції 1905 — 1907 років Микола Василенко всту-

пив до Партії народної свободи, був обраний членом її керівних органів. Кадети, як скорочено називали членів цієї політичної сили, мали ліволіберальні погляди і вимагали реформ.

ВНЕСОК В ОСВІТНІ РЕФОРМИ: МИКОЛА ВАСИЛЕНКО НА ЧОЛІ КИЇВСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ОКРУГУ

У 1917 році, після падіння самодержавства в Російській імперії, був утворений Тимчасовий уряд, як того і добивалися кадети. Діячі цієї партії зайняли у ньому ключові пости. Як члена центрального комітету партії кадетів нова влада одразу ж залучила Миколу Василенка до праці у своїх структурах. Йому запропонували очолити Київський шкільний округ, який охоплював п'ять губерній: Київську, Полтавську, Подільську, Волинську та Чернігівську. Микола Прокопович Василенко мав власну програму невідкладних реформ у сфері освіти. У першу чергу необхідна була її українізація. Слід було зробити українську мову мовою початкової освіти, допустити її до вивчення у середній школі, а також дозволити читання окремих лекцій українською в університетах, організувати курси з україно-

знавства, налагодити підготовку народних учителів, надати державну фінансову підтримку Українському науковому товариству в Києві та «Благодійному товариству видання дешевих і корисних книжок» рідною мовою. 22 березня 1917 року Тимчасовий уряд видав указ про призначення М. П. Василенка попечителем (куратором) Київського шкільного округу.

У ВИХОРИ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ І ПРИЗНАЧЕНЬ

Високе призначення Миколи Прокоповича Василенка схвально сприйняли в Українській Центральній Раді (далі УЦР). Він був однолітком Михайла Грушевського і товаришував із ним. Микола Василенко також став членом УЦР, проте активної участі в її діяльності не брав. 3 серпня 1917 р. він був призначений заступником міністра освіти Тимчасового уряду. Микола Прокопович виїхав до Петрограда, де займався підготовкою звіту міністерства освіти Установчим Зборам та реформами освітніх структур. Після більшовицького перевороту у жовтні 1917 року М. Василенко повернувся з Петрограда до Києва та викладав на Вищих жіночих курсах і в Українському народному університеті. Була продовжена і практична юридична кар'єра. 2 квітня 1918 р. Мала рада обрала М. П. Василенка до складу Генерального суду — найвищої інстанції судової гілки влади Української Народної Республіки.

Відомо також, що адвокат знав про плани німецького командування в Україні замінити соціалістичну за своєю політикою Центральну раду на більш консервативну владу. Від початку правління Гетьмана П. Скоропадського М. Василенко став одним із по-

кликаних до уряду міністрів та очолив міністерство освіти, а вже 30 квітня 1918 року, через недугу голови Ради міністрів М. Устимовича, на нього були покладені обов'язки голови уряду і завдання сформувати кабінет міністрів. Водночас Микола Василенко залишався міністром народної освіти та мистецтва. Реформування освіти, відкриття Українського у Києві та Кам'янець-Подільського державних університетів, заснування Академії наук, розвиток національного мистецтва — основні здобутки у діяльності міністра Миколи Василенка.

АДВОКАТ МИКОЛА ВАСИЛЕНКО — ОДИН З БАТЬКІВ-ЗАСНОВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Незаперечною заслугою адвоката і вченого є його участь у заснуванні Української академії наук. Ще восени 1917 року у Петрограді Микола Василенко познайомився з Володимиром Вернадським. За твердженням президента Української Академії наук уперше про ідею її організації він почув саме від Миколи Прокоповича. У травні 1918 року міністр Василенко запросив В. І. Вернадського до Києва. При міністерстві освіти було організовано три комісії: зі створення Національної бібліотеки, з питань наукових інституцій та вищої школи, з вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук. Останню очолив В. І. Вернадський, а до роботи долучилося 15 видатних учених та організаторів науки. Сам Микола Прокопович брав участь майже у всіх засіданнях. Уряд виділив 200 тисяч карбованців для підготовчої роботи комісії. У середині вересня 1918 року комісія завершила роботу, підготувавши законопроект про заснування Академії, проекти статуту і штатного розпису, розрахунки на її утримання у третьому кварталі 1918 р. Розгляд законопроекту щодо УАН у Раді Міністрів якраз припав на час жовтневої урядової кризи. В останні дні роботи міністра М. Василенка, 14 жовтня 1918 року законопроект про створення Української Академії наук з визначенням фонду її фінансування було затверджено, а далі Микола Василенко подав у відставку.

Після відставки адвокат зберіг посаду президента Державного сенату, який був утворений у липні 1918 р. замість Генерального суду, який функціонував ще з часів УНР. Ця інституція мала контролювати роботу всіх судів Української держави. Зосередившись на роботі у Державному сенаті, М. Василенко зробив спробу

впровадження у судових засіданнях української мови, але змушений був змиритися з фактичним пануванням російської. До того ж це відповідало його переконанням «ненасильства у культурі». У листопаді-грудні 1918 р. Микола Прокопович очолив комісію з розробки проекту положення про вибори до Українського Державного Сейму. Комісія провела 16 засідань, на яких точилися гострі дискусії щодо майбутнього України.

Восени 1918 року, після повалення гетьманської влади і відновлення Української Народної Республіки, завершилася активна державна і політична діяльність М. П. Василенка. Надалі він присвятив себе викладацькій та науковій роботі.

У Київському університеті М. Василенка обрали професором. У 1920 році він став академіком, а 18 липня 1921 року Миколу Прокоповича обрали президентом Всеукраїнської академії наук. Навколо його особи почали гуртуватися наукові сили Києва. Були обрані нові академіки, серед них Д. К. Заболотний. Було організовано Інститут експериментальної медицини та епідеміології, лабораторію дослідів центральної нервової системи, утворено комісії для вивчення складу атомів і з питань геофізики. На кафедрі індустріально-технічного циклу був обраний Є. О. Патон.

На жаль, на посаді президента ВУАН талановитому організатору науки Миколі Прокоповичу Василенку довелося пропрацювати менше року. Радянська влада зволікала із затвердженням ученого на посаді. Також Народний комісаріат освіти не затверджував склад Президії академії через небажаність М. П. Василенка на посту президента. За таких обставин 27 лютого 1922 року Микола Василенко з великою гіркотою склав з себе обов'язки президента ВУАН. В останній промові перед академіками він зазначив, що не з власної волі змушений зробити цей крок.

Однак праці в академії М. П. Василенко не полишив. До 1933 року Микола Прокопович очолював Комісію ВУАН для виучування західноруського й українського права, а також до 1929 року головував у соціально-економічному відділі. М. Василенко був на чолі Товариства правників та Історичного товариства Нестора-літописця.

Учений мав багато наукових та організаційних планів і задумів, проте втілити їх майже не довелося. Радянська влада вкрай упереджено ставилася до діячів «старої професури». У вересні 1923 р. М. Василенко був заарештований у справі «Київського обласного центру дій». 7 квітня 1924 року судовий процес завершився для М. Василенка вироком про десятирічне ув'язнення. Кілька місяців колеги із Всеукраїнської академії наук, громадські діячі та дружина, відома історикиня та археолог Наталія Полонська-Василенко¹, вели активну кампанію за помилування академіка. Ухвалою Президії ВУЦВК у лютому 1924 року М. Василенка було звільнено.

Професор зосередився на науковій роботі в академічній комісії з вивчення історії західноруського та українського права, його наукова спадщина налічує більше 500 праць. За редакцією Миколи Василенка вийшло сім випусків «Праць комісії...» та шість томів «Записок соціально-економічного відділу». Побачили світ ґрунтовні праці вченого: «Матеріали до історії українського права», «Територія України XVII віку», «Правне положення Чернігівщини за польської доби» та інші. Микола Прокопович опублікував фундаментальні розвідки про джерела права України — «Литовський статут», «Права, за якими судиться малоросійський народ», «Конституція Пилипа Орлика».

Василенко Микола Прокопович болісно переживав широкомасштабні «чистки» і репресії 1930-х років, які хвилюю прокотилися і по Академії. Навіть у 1934 р., коли М. Василенко вже був важко хворий, його зарахували до «ворожої організації» «Молода Академія». Учений був глибоко відданий справі Академії та розвитку української правової науки, долею яких переймався і в свої останні дні.

Помер М. Василенко 3 жовтня 1935 року. Похований на Лук'янівському цвинтарі.

На другому засіданні Української Академії наук у 1918 році було схвалено особливого листа до Миколи Прокоповича Василенка. У ньому були справедливі слова: «Ви всією душею поклопоталися про заснування УАН та й записали нестертими буквами своє ім'я в історію Академії».

¹ Наталія Полонська-Василенко, дружина адвоката і ученого Миколи Василенка — відомий український науковець, історик, археолог, архівіст, доктор історичних наук, одна із провідних представниць державницької школи в українській історіографії, авторка майже 200 наукових праць у царині історії Запоріжжя та Південної України.